

6. Милейковская Галина. Польские заимствования в русском литературном языке XV – XVIII вв. / Галина Милейковская. – Варшава, 1984. – 177 с.
7. Муромцева О. Г. Розвиток лексики української літературної мови в другій половині XIX – на поч. XX ст. / Муромцева О. Г. – Харків : Вища шк., 1985. – 152 с.
8. Словник іншомовних слів / За ред. О.С. Мельничука. – 2-е вид., вип. і доп. – К. : Голов. ред. УРЕ. – 1985. – 968 с.
9. Словник іншомовних слів : 23 000 слів та термінологічних словосполучень / Уклад. Л. О.Пустовіт та ін. – К. : Довіра, 2000. – 1018 с.
10. Сучасний словник іншомовних слів : Близько 20 тис. слів і словосполучень / Уклали : О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. – К. : Довіра, 2006. – 789 с.
11. Цимбалюк Ю. В. Структурні типи латинських запозичень в українській мові : Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02. – Запоріжжя, 1971. – 226 с.
12. Чурсіна Л.В. Словотвірна валентність основ французького походження в сучасній українській літературній мові : Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Харків. держ. пед. ун-т ім. Г.С.Сковороди. – Харків, 1998. – 307 с.
13. Witaszek-Samborska M. Zapozyczenia z różnych języków we współczesnej polszczyźnie. – Poznań, 1993. – 107 s.

Топчий Ю. Н. Источники лексических галлицизмов в украинском языке.

В статье предпринята попытка обосновать критерии выделения галлицизмов в лексическом составе украинского языка, а также определить принципы установления источников французских заимствований.

Ключевые слова: заимствования, галлицизмы, этимологические и исторические источники галлицизмов.

Topchii U.N. The sources of lexical Gallicism in Ukrainian language.

The article deals with the criteria of exposing Gallicisms in the lexical stock of the Ukrainian language and also determines the principles of establishing the sources of French borrowings.

Key words: borrowings, Gallicisms, etymological and historical sources of Gallicisms.

Надійшла до редакції 22.05.09

Прийнято до друку 04.11.09

ГРАМАТИКА

УДК 811.161.2:81'367.52

В. Д. Шинкарук

ОСОБЛИВОСТІ ПРЕДИКАТНИХ КАТЕГОРІЙ ДИКТУМУ

У статті з'ясовано зміст диктуму, визначено його предикатні категорії в структурі речення, виокремлено шість типів предикатів: дії, процесу, стану, якості, кількості та локативні предикати.

Ключові слова: диктум, категорії диктуму, предикат, предикатність.

В описах диктуму в сучасній теорії синтаксису використовують різні поняття. Це зумовлено складною природою змісту речення, в якому виділяють три рівні його репрезентації – денотативний, логіко-семантичний та мовно-семантичний.

У сучасній лінгвістиці склалися певні уявлення, що дають змогу оцінити теоретичну значущість диктуму в структурі речення. Поняття змісту, семантики, значення речення досить широке. Із нього потрібно виокремити ту частину значень, яку Ш.Баллі назвав диктумом і яку сучасному лінгвістові зручно називати номінативною, вважаючи, що її призначення – номінація певного фрагмента дійсності.

Семантико-синтаксичні категорії диктуму неоднорідні за своєю природою. Їх поділяємо на центральні та периферійні. Центральні категорії диктуму об'єднуюмо у дві групи: предикатні та субстанційні.

Наукові доробки мовознавців створити загальноприйнятну семантичну класифікацію предикатів, яка б базувалася на точно визначеній кількості їх диференційних значеннєвих компонентів, виявились малорезультативними.

В українському мовознавстві донедавна використовували узагальнену класифікацію предикатів, в якій було виділено два великих класи – предикати дії і предикати стану [2, 34], які відбивають основне семантичне протиставлення всередині предикатних знаків. У свою чергу вони розчленовуються на семантичні підкласи, групи тощо. На основі цієї узагальненої класифікації предикатів у «Нарисах з функціонального синтаксису української мови» І.Р.Вихованець розробив конкретизовану, шестикомпонентну, класифікацію, в якій виділено предикати дії, предикати процесу, предикати стану, предикати якості, локативні предикати та предикати кількості [3, 93–111].

Значення предиката виступає центральною величиною предикатних категорій диктуму.

Кожен із семантичних типів предикатів пропонує певні відношення між зумовленими ним семантичними аргументами, зміна яких зумовлює зміну предиката або модифікацію його семантичної структури. Семантичний предикат не тільки уміщує певну кількість аргументів, але й визначає їх семантичний статус (об'єкт, адресат, інструмент і под.) і репрезентує структурно-семантичну основу речення. Предикат усякого речення – це особлива семантична сутність, що не передбачає однозначного лексичного заповнення в структурній схемі речення, через що предикат віддаляється від імені навіть тоді, коли воно займає позицію предиката. Як пропозиційна функція предикат передає вказівку на зв'язок із суб'єктами чи об'єктами, які заповнюють віртуальні позиції в реченні або ж можуть їх словесно не представляти. Предикат не слід також ототожнювати з дієсловами, оскільки дієслово як лексико-граматична категорія забезпечує лише семантичну ознаку предиката. Будучи семантично рівнозначною, така ознака може реалізуватися іншими лексико-граматичними розрядами, які мають здатність перебирати ознакові предикатні функції, або синтаксичним комплексом одиниць у бездієслівній структурній схемі. Безумовно, предикатність як категорійне явище ґрунтується на гегемонії дієслівної семантичної ознаки, яка пронизує всі типи предикатів, виступає всеохопною у позиційній структурі речення. Синтаксична позиція предиката визначає відношення між функціями компонентів структурної схеми, у якому предикат задає функціональні параметри непередикатних актантів. Така гегемонія предиката як ознакового слова протиставляється іншим непередикатним субстанційним словам у структурі речення [пор. 6; 8].

Предикатність виражає сукупність значень ознаки, особливого її значення – семантики відношень. У типових виявах предикатність є показником семантико-синтаксичних відношень між елементарними простими реченнями. Вони виражаються вторинними утвореннями: власне-прислівниками, дієприслівниками як віддієслівними

прислівниками з їх контекстуальним обставинним потенціалом значень, обставинними прийменниково-відмінковими формами, обставинним інфінітивом, відмінковими формами іменників часового значення, прикметниками і дієприкметниками в означальній функції, напр.: *Шитшина важко віддає плоди* (Л. Костенко); *Допізна того вечора жевріло на березі коло бакенської будки самотнє вогнище* (О.Гончар).

Семантично елементарне просте речення містить тільки один предикат (предикатну синтаксему, ознакове слово) і зумовлені його валентністю субстанційні (іменникові) синтаксеми. Семантично неелементарне просте речення формується базовою структурою одного з вихідних елементарних простих речень, а також доданими до цієї базової структури компонентами, що є модифікованими частинами небазового елементарного речення, або показником семантико-синтаксичних відношень між елементарними простими реченнями. В останньому випадку просте ускладнене речення відтворює семантико-синтаксичні відношення між предикативними частинами складного речення, а отже, являє собою похідну синтаксичну одиницю від складного речення [4, 135].

Однак і просте речення, і речення складне можуть модифікуватися, ускладнюватися, через що структурні особливості простого речення за ускладнення наближаються до складного утворення, а складне речення передає тоді комплекс ознак надфразової єдності. Предикатність складного речення поляризує його структуру щодо простого речення, зумовлює взаємодію предикатних значень, що можуть модифікуватися в різних площинах неелементарних (простих) і складних речень.

Речення будується навколо певного предиката, який виступає організуючим центром речення на логіко-семантичному і семантико-синтаксичному рівні. На першому з цих рівнів він є семантичним предикатом, а на другому - семантико-синтаксичним. На обох рівнях предикат являє собою особливу семантичну сутність, яка типізується не у формі словникових одиниць, а у формі структурних схем речення. Постійна типізація зумовила закріплення певних сем у структурі самої лексеми на віртуальному рівні і зумовлює рівень її предикатності.

На логіко-семантичному рівні предикат, типовою реалізацією якого в українській мові є дієслово, розглядається як пропозиційна функція, репрезентуюча те чи інше «становище речей» в об'єктивній дійсності. Тому пропозиційна функція визначається як предикат і деяка характеристика змінних [9, 338] і предикати виступають особливими семантичними сутностями мови, вони типізуються мовою не у формі словникових одиниць, дієслів, а у формі пропозиційних функцій і відповідних для них «структурних схем речення» [10, 133].

Предикатні категорії диктуму класифікуємо за двома параметрами: їхньою семантикою і частиномовною належністю.

До предикатів у частиномовному оформленні належать ті, що виражають значення дії, процесу, стану, якості та кількості. Це такі частини мови, як дієслова, прикметники, прислівники, числівники, а також іменники. Центральне місце в сукупності предикатів посідають дієслова.

Основною є семантична класифікація. За семантикою розрізняємо шість типів предикатів: *дії, процесу, стану, якості, кількості та локативні предикати*.

Предикати дії позначають діяльність, яку породжує діяч. У цій позиції виступають дієслова зі значенням творення, більшого чи меншого ступеня інтенсивності спрямованої на об'єкт дії, переміщення у просторі, руху тощо: *Три явори посадила сестра при долині* (Т.Шевченко); *Босць залізо гнув, бетон щодня місив* (А.Малишко); *Партизани підійшли до лісу* (О.Гончар).

Предикати процесу характеризують динамічну ситуацію, що пов'язана зі змінами станів або інших ознак предмета. На вираженні цих предикатів так само спеціалізуються

дієслова, що утворюють окремий лексико-граматичний розряд. Дієслова із семантикою процесу позначають динамічні явища в рослинному світі, кількісні та якісні зміни, що стосуються людини та інших істот: **Яблуні цвітуть** (М.Рильський); **Листя жовтіє** у нашому саду (М.Стрельбицький); **Трава зеленіє** (Т.Шевченко); **Жовтіє листя** по діброві, гуляють хмари, сонце спить, ніде не чує людської мови, звір тільки виє по селу (Т.Шевченко); **Дерева ростуть** на радість всім (М.Холодний); **Троянди відцвіли** у нашому саду (І.Цюпа); **Квіти в'януть** від ранніх морозів (Л.Череватенко). Ці дієслова звичайно сполучаються в елементарних простих реченнях із суб'єктною іменниковою синтаксею.

Предикати стану вказують на непостійну ознаку предмета. Тут стан охоплює відповідний часовий відрізок. Предикати стану сполучаються з суб'єктною синтаксею, що виражає значення пасивності, неактивності. Центральну групу предикатів стану становлять незмінні слова на зразок *весело, сумно, соромно, спекотно, хмарно, біда, жаль*. Вони поєднуються з аналітичними морфемами-дієсловами *бути, ставати* та іншими, які виражають дієслівні значення часу і способу, а також елементи категорій особи й числа, напр.: *Тобі сумно за всі твої пориви, за душу, чулу до страждань чужих* (В.Сосюра); *Надворі хмарно, дув західний колючий вітер* (А.Головка); *Хлопцям холодно, з голоду корчило шлунки, в очах літали зелені й жовті метелики* (С.Скляренко); *Від краю до краю у серпні спекотно* (В.Симоненко); *Батькові було жаль донечки* (О.Довженко); *Лаврінові стало жаль молодій жінки* (І.Нечуй-Левицький).

Предикати якості позначають постійну, внутрішню ознаку (колір, звукові властивості, вагу, розмір, вік і под.) предмета. Предикатами якості виступають прикметники, які, виконуючи роль присудка, поєднуються з дієсловами-зв'язками, напр.: *Маєток пана Потоцького великий* (Л.Мартович); *Все, що в серці натхненне і щире, я тобі віддаю* (В.Симоненко); *У нас був дід дуже схожий на бога* (О.Довженко); *Батько був суворий до своєї родини* (І.Нечуй-Левицький); *Я жорстоко образений і розорений війною* (О.Довженко); *День був похмурий і холодний* (Гр.Тютюнник).

Локативні предикати становлять своєрідний різновид предикатів стану, а не якусь нову семантичну сутність. Вони об'єднують дві групи: власне-локативні предикати, що визначають статичну природу просторової ознаки (*бути, перебувати, розташовуватися, опинятися*), і процесуально-локативні, одні з яких передають водночас процес і локативний стан (*сидіти, лежати, стояти, висіти*), інші вказують на зміну стану і спрямування динамічних змін на відповідні предмети (*падати, капати, опадати, хилитися* й под.). Напр.: *Ліси на глину, на пісок опали* (М.Вінграновський); *Ми сиділи в садку ...; Влітку він [дід] частенько лежав на погребні ближче до сонця...* (О.Довженко); *Бабуся стояла біля хати* (О.Гончар).

Предикати кількості передають кількісну характеристику предмета: *Кімнат – чотири; Дітей – двоє; Покупців – багато; Автобусів – двадцять – тридцять; Дітей було близько двохсот; Землі в селян буде по 80 соток*. У шестикомпонентній класифікації предикатів їм відведено “найпериферійніше місце”, проте ця “периферійність” зовсім не означає зменшення їхньої функціональної ролі в граматичній структурі української мови.

Специфіка вживання числівника у функції предиката кількості виявляється передусім у синтаксичних зв'язках з іншими словами, оскільки позицію складеного члена в семантично ускладнених простих реченнях займає предикат кількості, поєднаний з іменниковим компонентом.

Предикати кількості охоплюють шість основних семантичних різновидів із значеннями: 1) *власне-кількості* (точно означеної кількості); 2) *неозначеної кількості*; 3) *приблизної кількості*; 4) *розподільної кількості*; 5) *кількості-відношення*; 6) *динамічно-кількісної ознаки*.

1. Предикати власне-кількості передають точно означену кількість і виражаються означено-кількісними числівниками (власне-кількісними, збірними та дробовими), напр.: *Столів у кімнаті – тридцять; Дітей у сім'ї було четверо; Молока лишилося півтора літра.*

Кількісні числівники, що вказують на вік людини чи істоти (рідше предмета), сполучаються найчастіше з іменниками часової семантики (*рік, літа, тиждень, місяць, день*) тощо. Такі предикати кількості найчастіше використовуються у формально-граматичних односкладних реченнях із суб'єктом у формі давального відмінка, як-от: *Одному сім років, другому – п'ять* (М.Івасюк); – *Е, бо мамі було тоді шістнадцять років, і тому мамі все здавалося приємним* (І.Вільде).

Значення вікової кількості виражають і числівниково-іменні сполуки, які утворюють предикати за допомогою дієслова *мати*. Такі предикати власне-кількості досить поширені в розмовному мовленні, напр.: *Коли дорога бабуня вмирала, мала я дванадцять років* (О.Кобилянська).

2. Предикати неозначеної кількості виражають недиференційовану, точно не визначену множину, сукупність кого-, чого-небудь. Цей різновид предикатів має обмежену числівникову реалізацію, оскільки в сучасній українській мові поняття неозначеної кількості передають лише шість числівників: *кілька, декілька, кільканадцять, кількадесят, кількасот, стонадцять*, пор.: *У магазині покуців – декілька; Монет у нього – кільканадцять; Качок на озері – кількадесят*. Саме тому із значенням множинної неконкретизованої кількості функціонують предикатні одиниці різних лексико-граматичних класів.

3. Предикати приблизної кількості окреслюють близьке до точного кількісне визначення предметів. Майже всі вони можуть бути використані як засоби експлікації цих предикатів.

Найчастіше в ролі предикатів приблизної кількості вживаються поєднання з двох, здебільшого близьких у числовому ряду числівників, що надають таким предикатам відтінку вибірковості й припущення, пор.: *Пасажирів – вісімдесят-дев'яносто; Куців – сто-сто двадцять; Автобусів – двадцять-тридцять*. Іноді між цими числівниками вживаються розділові сполучники *чи, або* (*Груш було чотири чи п'ять; Ліжок лишилося десять або п'ятнадцять*). У розмовному мовленні з такими предикативними числівниками використовують повторювані сполучники *не то... не то, чи то... чи то*: *Їх було не то два, не то три; Звірят зосталося чи то п'ятеро, чи то шестеро*.

4. Предикати розподільної кількості визначають однаковий, рівний розподіл чого-небудь між кимось, зрідка-чимось. Його виразниками є сполука прийменника *по* з числівником, або з кількісно-іменною формою: *Яблук у пакетах – по десять; Грошей у кожного було по 3 гривні*.

5. Предикати кількості-відношення визначають кількість істот або предметів через порівняння її з кількістю інших істот або предметів. Ця семантична особливість зумовила їхню двовалентність: своїм значенням вони відкривають позиції суб'єкта та об'єкта кількості-відношення, пор.: *Лимонів більше від (ніж) апельсинів; Цукру менше від (ніж) борошна*. Іноді позиція об'єкта із значенням кількості-порівняння зазнає редукації, особливо коли предикат пов'язується із експліцитною формою дієслівної зв'язки чи напівзв'язки, пор.: *Лимонів було (буде, лишилося, стало) більше; Цукру було (буде, зосталося, лишилося) менше*.

6. Предикати динамічно-кількісної ознаки є найпериферійнішим різновидом предикатів кількості, тому що вони, *по-перше*, вказують лише на зростання, збільшення або зменшення кількості кого-, чого-небудь, але в якийсь спосіб цю кількість не означають, а *по-друге*, засобами їхнього вираження виступають не числівники, а переважно відкомпаративні дієслова на зразок *меншати, більшати* похідні від них префіксальні дієслова (*поменшати,*

побільшати) та постфіксальні утворення від префіксально-суфіксальних відкомпаративних дієслів (*змениуватися, збільшуватися*), зрідка - дієслова, що виражають згадане лексичне значення (*зростати, наростати* й под.), напр.: *Велосипедів меншає; Іномарок побільшало; Дітей поменшало; Пасажирів збільшилося.*

Цілком очевидно, що виокремлення предикатів кількості породило проблему семантико-синтаксичної та формально-граматичної структури простих двоскладних речень з числівниковим компонентом у позиції присудка з підметом у формі родового відмінка та з числівниковим компонентом в позиції основної частини іменного складеного присудка, що є формально-синтаксичною позицією предиката стану і з якою пов'язана позиція підмета, виражена спеціалізованою формою називного відмінка.

Крім того, звичайне функціонування числівників з опорними іменниками у ролі конкретизаторів кількісної визначеності предметів спричинило використання їх як таких предикатів кількості, що, вживаючись у применниковій субпозиції, ускладнюють просте речення, використовуються як елементи складеного члена речення – підмета, керованого другорядного члена та детермінантного другорядного члена. Це означає, що між числівниками – компонентами семантико-синтаксичної та формально-граматичної структури нерідко немає однозначного зв'язку.

Отже, предикатні категорії становлять надкатегорію предикатності, яка об'єднує категорії предиката дії, предиката процесу, предиката стану, предиката якості, локативного стану та кількості, що ґрунтуються на відповідній семантиці предикатів. Категорія предиката дії є центральною і найпоказовішою як серед інших категорій предикатності, так і категорій дієслівних предикатів, бо вона означає діяльність, яку породжує суб'єкт-діяч, виражений іменниками-назвами осіб та інших істот. Крайню периферію предикатності становить категорія предиката кількості, що визначає кількісну характеристику власне-предметів та істот.

Література

1. Булахов М. Г., Жовтобрюх М. А., Кодухов В. И. Восточнославянские языки / Булахов М. Г., Жовтобрюх М. А., Кодухов В. И. – М. : Просвещение, 1987. – 304 с.
2. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Семантико-синтаксична структура речення / Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М. – К. : Наук. думка, 1983. – 219 с.
3. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / Вихованець І. Р. – К. : Наук. думка, 1992. – 222с.
4. Вихованець І. Р. Граматика української мови : Синтаксис / Вихованець І. Р. – К. : Либідь, 1993. – 368с.
5. Виноградов В. В. Русский язык : Грамматическое учение о слове / Виноградов В. В. – М.-Л. : Учпедгиз, 1947. – 784 с.
6. Мещанинов И. И. Члены предложения и части речи / Мещанинов И. И. – М.-Л. : Изд-во АН СССР, 1945. – 321 с.
7. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій : Монографія / Мірченко М. В. – Луцьк : Ред.-вид. від. „Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2001. – 340 с.
8. Почепцов О. Г. Семантична структура питального речення / О. Г. Почепцов // Мовознавство. – 1978. – № 6. – С. 69–72.
9. Степанов Ю. С. Иерархия имен и ранги субъектов / Ю. С. Степанов // Изв. АН СССР. – Сер. лит. и яз. – 1979. – Т. 38. – № 4. – С. 335–348.
10. Степанов Ю. С. Имена. Предикаты. Предложения / Степанов Ю. С. – М. : Наука, 1981. – 360 с.

11. Семантические типы предикатов. – М. : Наука, 1982.– 365 с.
12. Сучасна українська літературна мова : Морфологія / За заг. ред. І. К. Білодіда.– К. : Наук. думка, 1969. – 583 с.
13. Шинкарук В. Д. Категорії модусу і діутуму у структурі речення : Монографія / Шинкарук В. Д. – Чернівці : Рута, 2002. – 272 с.
14. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность / Щерба Л. В. – Л. : Наука, 1974. – 428 с.

Шинкарук В. Д. Особенности предикатных категорий диктума.

В статье определено содержание диктума, охарактеризованы его предикатные категории в структуре предложения; выделены шесть типов предикатов: действия, процесса, состояния, качества, количества и локативные предикаты.

Ключевые слова: диктум, категории диктума, предикат, предикативность.

Shinkaruk V.D. Features of predicate categories in diktum.

The paper defines the content of diktum, characterized by its predicate category in sentence structure; identifies six types of predicates: action, process, condition, quality, quantity and locative predicates.

Key words: diktum, category diktuma, predicate, predication.

Надійшла до редакції 02.03.09

Прийнято до друку 04.11.09

УДК 811.14'06'366.54

О. В. Чорний

**СЕМАНТИКА ІНФІНІТИВА У ЗНАЧЕННІ ІМПЕРАТИВА
У ТВОРІ МАРКА АВРЕЛІЯ Т| е, j ?autOn**

У статті автор досліджує вторинне граматичне значення імперативності старогрецьких інфінітивів у порівнянні з власне імперативними однокореневими формами дієслів у творі Марка Аврелія Т| е, j ?autOn Приклади, наведені у статті, демонструють реалізацію контекстуально-залежного загально-орієнтативного значення, набутого у процесі діахронічних змін мови.

Ключові слова: семантична домінанта твору, прагматичні елементи, інфінітив, імператив, абстрактний, транспозиція

Твір Т| е, j ?autOn написаний імператором Риму Марком Аврелієм Антоніном у 2-му сторіччі нашої ери, належить до світової філософської класики. Блискуча грекомовна освіта дозволила імператору вести філософський щоденник аттичним літературним діалектом. Хоча й існує солідна традиція перекладу цього твору різними мовами, праць, присвячених дослідженню мови Марка Аврелія залишається обмаль. Це, відповідно, впливає на якість, повноту перекладу та розуміння філософської думки античності. Проблеми виникають вже з визначенням жанрово-стилістичних особливостей Т| е, j ?autOn, оскільки ймовірно, що твір належав до розповсюдженого на той час ведення щоденників учнями філософських шкіл, які прагнули удосконалити свій характер, покращити стосунки з оточенням зрозуміти навколишній світ та своє місце в ньому,